

УДК 811.161.2'373.421

ПРИСЛІВНИКОВА СИНОНІМІКА В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

Семак Л. А.

Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна,
м. Дніпро

У статті досліджується прислівникова синоніміка на матеріалі сучасної жіночої прози. На прикладі контекстної прислівникової синоніміки обґрунтовується системність лексики української мови. Пояснюються особливості нового типу лексичної мікросистеми – функційно-семантична група. Обґрунтовується процедура систематизації контекстних синонімів у функційно-семантичні групи. За допомогою компонентного аналізу описується семантична структура контекстно близьких за значенням слів-прислівників. Аналізуються ряди контекстних синонімів-прислівників, вжитих у творах сучасних письменниць.

Ключові слова: контекстна прислівникова синоніміка, контекстний синонім, функційно-семантична група, архісема, інтегральна сема.

Семак Л. А. Синонимия наречий в современной женской прозе / Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет, Украина, Днепр

В статье исследуется синонимия наречий на материале женской прозы. На примере контекстной синонимии наречий обосновывается системность лексики украинского языка. Объясняются особенности нового типа лексической микросистемы – функционально-семантическая группа. Обосновывается процедура систематизации контекстных синонимов в функционально-семантические группы. С помощью компонентного анализа описывается семантическая структура контекстно близких по значению слов-наречий. Анализируются ряды контекстных синонимов-наречий, употребленных в произведениях современных писательниц.

Ключевые слова: контекстная синонимия наречий, контекстный синоним, функционально-семантическая группа, архисема, интегральная сема.

Semak L. A. Adverbial synonymy in modern female prose / Dnipro State University of Agriculture and Economics, Ukraine, Dnipro

The article explores adverbial synonymy on the material of modern female prose. On the example of contextual adverbial synonymy, the system of vocabulary of the Ukrainian language is substantiated. Explains the features of a new type of lexical microsystem – a functional semantic group. The procedure of systematic contextual synonyms in functional

semantic groups is substantiated. With the help of component analysis, the semantic structure of the context-related ones is described in terms of the meaning of the words-adverbs. The series of contextual synonyms-adverbs used in the writings of contemporary writers are analyzed.

Key words: contextual adverbial synonymy, contextual synonym, functional semantic group, archisem, integral sem.

Вступ. Синонімія досі залишається тим лінгвальним феноменом, до якого не згасає науковий інтерес. У руслі нових мовознавчих аспектів лінгвісти намагаються переосмислити природу близькозначності слів, віднайти точні критерії установлення рівності семантичного наповнення, з'ясувати підстави (об'єктивні й суб'єктивні) синонімізації слів. Часто незмінним для дослідження синоніміки залишається матеріал – художній текст і контекст, де мовні факти стають виразниками найсміливіших значень. Непохитним досі є і той доказ, що від початку такі контекстні синоніми поєднує їхня статична ознака – спільна частиномовна приналежність. Дійсно, з метою урізноманітнення, уточнення висловлення автор винятково зближує значення слів, але звичайно робить це в межах контекстно-синонімічного ряду, де лексичні одиниці об'єднуються не лише відтінками значень, а й схожими морфологічними особливостями.

З огляду на це, у статті ставимо за **мету** дослідити прислівникову синоніміку на матеріалі сучасної жіночої прози. Вибір проблеми зумовлений тим, що, по-перше, синонімія, що сьогодні розглядається як універсальна категорія семантики, прагматики і синтактики, потребує усе більше коментарів, а, по-друге, лексико-синонімічні ряди у художньому дискурсі, зокрема і сучасної жіночої прози, з урахуванням частиномовної приналежності їх компонентів досі залишаються не описаними.

Традиційно упорядковуючи за спільним значенням і одним граматичним класом слова у синонімічні ряди, синоніміку на матеріалі літературних творів вивчали такі науковці, як Ващенко В. С., Колесник Г. М., Нечитайло О. І., Паламарчук Л. С., Палевська М. Ф., Тараненко О. О. та ін. Однак сучасна лінгвістична наука потребує зміщення акцентів від вивчення синонімів, в основі якого лежить системне дослідження лексики з урахуванням семантики слів і об'єднанням їх у плані парадигматики, на вивчення контекстно близьких слів із систематизацією їх з погляду синтагматики. Тут доцільним стає оформлення контекстних синонімів у специфічні лексичні мікросистеми – функційно-семантичні групи. На думку Бабенко Л. Г., “функційно-семантична група – це безліч різноманітних за граматичною оформленістю слів, що збігаються денотативною співвіднесеністю, об'єднаних категорійною семою, яка може бути онтологічно притаманною слову (початковою) або зумовленою

контекстом (похідною), і виконують єдину семантико-синтаксичну функцію в мовленні” [1, с. 41]. “Одиниці функційно-семантичних груп безпосередньо пов’язані, з одного боку, з лінгвістичною природою явища близькозначності, а з іншого, з жанром твору, художнім дискурсом, контекстним оточенням” [2].

Для систематизації контекстних синонімів у функційно-семантичні групи найбільш придатними вважаємо слова, що позначають якість, ознаки, стани, оцінку, бо такі лексичні одиниці вже закріпили у своєму значенні потужний виражальний потенціал, що може стати підставою для успішної синонімізації. Зазвичай такі синоніми та їх “семантичні компоненти вивчають з опорою на контекст, мікроконтекст, ситуацію спілкування” [3, с. 80]. З-поміж усіх частин мови мисткині слова частіше синонімізують лексичні одиниці, що характеризують дію, тому найпридатнішими до поступу синонімічних значень вважаємо прислівники. Прислівникові синоніми, їхні значення і відтінки, зазвичай зумовлені тим предикатом, який вони пояснюють, бо якраз дієслова вимагають відповідного прислівника. Відтак, згрупуємо контекстні синоніми-прислівники у функційно-семантичну групу ‘стан’.

Функційно-семантична група контекстних синонімів-прислівників ‘стан’ у сучасній жіночій прозі репрезентує емоційно-психологічний стан, суб’єктивне відбиття об’єктивного світу, настроїв, внутрішні переживання автора, героя, їх емоційне ставлення до іншої особи, предмета, дійсності. Через контекстно синонімічні ряди функційно-семантичної групи ‘стан’ письменниці висловлюють логічну оцінку, ймовірність, достовірність, сумнів, припущення, окреслюють бачення навколишньої реальності у художньому дискурсі.

До функційно-семантичної групи ‘стан’ зараховуємо прислівникові контекстні синоніми, що виражають різні відношення дії до її суб’єкта й об’єкта, вжиті з метою відображення часу й обставин, умов, в яких існує або перебуває людина, ситуацій, зумовлених певними подіями. У межах функційно-семантичної групи ‘стан’ виділяємо такі функційно-семантичні підгрупи: до першої зараховуємо власне означальні прислівникові лексичні одиниці, що зблизилися значеннями у контексті, а до другої – власне обставинні лексичні одиниці, що зблизилися значеннями у контексті.

До функційно-семантичної підгрупи власне означальних лексичних одиниць належать контекстні синоніми, що називають сукупність ознак, рис, які характеризують людину, виражають її фізичне самопочуття або настроїв, душевне наповнення. Контекстні синоніми, що належать до такої підгрупи, зазвичай вказують на такі ознаки:

1. Зовнішність: *охайно* – *святково*: *І зараз виглядав охайно, навіть святково* [4, с. 35]. За Словником української мови *охайно* –

присл. від “старанно, чисто і дбайливо одягнений” [5, с. 918], а *святково* – присл. від “ошатний, не буденний” [5, с. 1103]. Такі слова синонімімізуються у контексті через архісему ‘привабливий зовнішній вигляд’, адже той, який одягнений святково, ошатно, обов’язково повинен бути чистим і дбайливо підібраним;

2. Поведінку: *обурено – гірко – гнівно*: *Чертог розсміявся задоволено, вхопив Майку за руку, смикнув до себе: вигиналася під ним обурено, гірко, гнівно – тільки розпалювала дядька все більше* [4, с. 237]. За Словником української мови *обурено* – присл. від “сповнений почуття обурення” [5, с. 908], *гірко* – присл. від “про почуття прикрості, болю” [5, с. 205], *гнівно* – присл. від “який перебуває в стані нервового збудження, гніву” [5, с. 212]. Окрім архісеми ‘почуття’ *обурено, гірко, гнівно* зближуються значеннями через інтегральну сему ‘інтенсивність’, адже всі одиниці контекстного синонімічного ряду вказують на сильний вияв відчуття обурення і гніву;

3. Характер дії: *відчайдушно – чорно; легко – природньо*: *П’є безупину, так відчайдушно, так чорно, як в Україні загалом не п’ють, як п’ють тільки в Росії* [6, с. 501]; *Адю, ти один із небагатьох, з ким мені це від початку виходило легко й природно* [6, с. 416]. Лексичні одиниці *відчайдушно – чорно* поза контекстом не мають однакових компонентів значення, окрім класеми ‘характер дії’. За Словником української мови *відчайдушно* – присл. від “дуже сильний ступенем свого вияву” [5, с. 179], а *чорно* – присл. від “важкий, безпросвітний, безрадісний” [5, с. 1591]. Такий синонімічний ряд виникає у художньому дискурсі на підставі інтегральної семи ‘сильний ступінь вияву ознаки’, адже у мікроконтексті ситуативні синоніми уточнюють і посилюють значення дії *пити безупину*;

4. Спосіб дії: *рівно – глибоко*: *Чую, як б’ється під рукою утомлене, але радісне серце, як пахне сильне і пружне тіло, як рівно і глибоко дихають груди – і тулюся так близько, начебто хочу вросли в душу* [7, с. 113]. У зв’язку з лексичною одиницею *дихати* виділені слова поєдналися значеннями у контексті через інтегральну сему ‘інтенсивність’ і приховану – ‘розміреність’;

5. Інтенсивність: *довго – повільно*: *Ти п’єш довго й повільно скипілі ураз чорторії зголоднілого лона – і я чую твій голос, що кришиться пересохлим стеблом, ламається перестояною отавою* [7, с. 43]. За Словником української мови *довго* – присл. від “який займає великий відрізок часу; тривалий, довгочасний” [5, с. 312], а *повільно* – присл. від “який триває довгий час; довгочасний” [5, с. 1303]. Позначаючи дію *пити*, лексичні одиниці *довго – повільно* синонімізувалися через актуалізацію інтегральної семи ‘тривалість’;

6. Психічні якості: *запаморочливо – сонно*: *Ми – два айсберги, що оголили потоплені глибини і пролилися золотими дощами*

млості одне на одного, сходячи ніжністю, як сходять кров'ю, – безболісно, лише **запаморочливо і сонно**, на зелено-білих розводах гуцульського ліжника [7, с. 12]. Слова **запаморочливо – сонно** об'єднало значення “психічний примарний стан”, що розвинулося через актуалізацію інтегральної семи ‘фізіологічний стан з частковою втратою свідомості’;

7. Абстрактні здібності: *побожно – благоговійно*: *Дивлюся на нього майже **побожно і благоговійно**, чуючи, як хвиля ніжності вихлюпується з мене* [7, с. 63]. За Словником української мови *побожно* – присл. від “який ревно виконує всі релігійні обряди; віруючий” [5, с. 1309], а *благоговійно* – присл. від “сповнений найщирішої поваги, шани; безмежно відданий; побожний” [5, с. 98]. Виділені слова синонімізувалися через інтегральну сему ‘шанобливе ставлення’, адже обидва контекстні синоніми вжиті з метою відображення чистих і віруючих помислів суб'єкта дії;

8. Мовленнєві характеристики: *І я дивилася, як **дивно і незбагненно** гомонять між собою зграйки душ* [7, с. 38]. Слова *дивно – незбагненно* зблизилися значення у контексті через зв'язок з предикатом *гомонять*, що позначає мовленнєву діяльність. Такі лексичні одиниці, характеризуючи дію, передають спільне значення “незрозуміле надзвичайне мовлення”;

9. Відчуття: *чудно – дивно – незбагненно*: *І **чудно мені... і дивно... і незбагненно...*** [7, с. 21]. За Словником української мови *чудно* – присл. від “який викликає здивування; дивний” [5, с. 1521], *дивно* – присл. від “незвичайний якими-небудь якостями; чудний, незрозумілий” [5, с. 309], *незбагненно* – присл. від “те, чого не можна збагнути, зрозуміти, осягнути” [5, с. 817]. Лексичні одиниці синонімізувалися у мікроконтексті через архісему ‘відчуття’, інтегральну сему ‘стан, зумовлений здивуванням’, адже позначають враження, що не можна осягнути, які є надзвичайними і викликають подив;

10. Якості, що сприймаються органами дотику, смаку, нюху: *мокро – плідно – родючо*: *Крутиться плівка, не покидай мене, **мокро, плідно, родючо**, під нами тане сніг, підпливає земля, ми лежимо в калюжі сліз, на голій поверхні сумної планети, де все колись пішло не так* [4, с. 34]. Виділені слова *плідно – родючо* зблизилися значеннями у мікроконтексті через інтегральну сему ‘позитивний результат’. Лексема *мокро* через структурний компонент ‘волога’ уможливило розвиток нового значення синонімів контекстного ряду “відчуття, що виникає під час пізнання навколишнього середовища”. Оцінюючи ситуацію, описану в контексті, розуміємо, що *плідно, родючо* доповнено словом *мокро* через те, що вода мислиться і пов'язується з життям на Землі;

11. Суспільні характеристики: *пересічно – зрозуміло, ненав'язливо – делікатно*: *На позір все виглядало саме так, досить пересічно і зрозуміло* [4, с. 45]; *Вони ненав'язливо, дуже делікатно пропагують їм привабливість ідеї вкладення своїх грошей у котрийсь із інвестиційних проектів, демонструючи вигоду на власному досвіді* [4, с. 67]. Семантичну спільну основу для синонімізації у контексті лексем *пересічно – зрозуміло* створює інтегральна сема 'звичне сприйняття', адже, те, що нічим не виділяється, доступне всім для розуміння. Слова *ненав'язливо – делікатно* у мікроконтексті художнього дискурсу розвивають спільне значення "обережне поводження". Враховуючи ситуацію мовлення, синонімізація лексичних одиниць дає суспільну характеристику суб'єкту дії, дозволяє сприйняти його, як людину, яка в суспільстві не чинить проти міркувань і бажань іншого, виявляє тактовне ставлення до оточення;

12. Особливості реальної дійсності (умови):

а) задовільні: *безпечно – затишно*: *Біля цього вікна йому, безпечно, найзатишніше* [8, с. 112]. Через інтегральну сему 'зручні умови' лексичні одиниці *безпечно – затишно* зблизилися значеннями. З контексту зрозуміло, що персонажу там затишно і комфортно, де нічого не загрожує його здоров'ю і життю;

б) незадовільні: *відразливо – протиприродно*: *Боявся не тому, що це було відразливо і протиприродно, а тому, що це його збуджувало* [8, с. 90]. За Словником української мови *відразливо* присл. від "який відштовхує своїм поганим виглядом; дуже неприємний, огидний" [5, с. 198], а *протиприродно* присл. від "протилежний природному, нормальному, звичайному" [5, с. 1409]. У наведеному реченні слова синонімізувалися через інтегральну сему 'неприємні умови'.

Функційно-семантична підгрупа власне обставинних лексичних одиниць, що зблизилися значеннями у контексті, зазвичай вказують на час дії, яка описується, місце знаходження, напрями переміщення. До цієї підгрупи зараховуємо ті синоніми, що у мікроконтексті (реченні) художнього дискурсу виконали синтаксичну функцію обставини і поступальним контекстним синонімічним значенням вказали на:

1. Місце: *далеко – високо*: *Я була десь так далеко і так високо, що раптом стала недосяжна сама для себе* [7, с. 209]. За Словником української мови *далеко* – "на великій відстані" [5, с. 312], а *високо* – "який має велику відстань знизу вгору" [5, с. 208]. Такі слова синонімізувалися у контексті через інтегральну сему 'велика відстань', адже кожна людина усвідомлює, що *високо* – це на далекій відстані вгорі. Семою, що диференціювала значення синонімів, є 'напря́м';

2. Час: *невчасно – недоречно*: *І Адьо, знімаючи мені руку з плеча обірваним жестом, повертає голову і стримано всміхається в той бік, як до знайомого, – випадкового, але все-таки такого, який вартує кількох чемних слів, навіть якщо нагодився **невчасно** й **недоречно*** [6, с. 509]. Окрім архісеми 'міра тривалості', слова у своїх значеннях актуалізують інтегральну сему 'непотрібний момент'. У зв'язку з дієсловом *нагодився* отримують спільну семантичну основу "дія, зроблена, виявлена невідповідно до обставин", адже, загальновідомо, поява людини не в потрібний момент є недоречною і небажаною;

3. Причину: *спересердя – несамохіть*: ***Спересердя** так різко цюкнутою фразою, котра вирвалася мені, як сокира з ослаблих рук, я **несамохіть** поцілила в якусь невидиму струну в світобудові, вже натягнену так надсадно, аж від неї кругами дрижали й ширилися стугонючі вібрації, і світобудова зарезонувала* [6, с. 312]. За Словником української мови *спересердя* – "в пориві гніву, дуже розсердившись" [5, с. 1420], *несамохіть* – "мимовільно, несвідомо" [5, с. 871]. Лексичні одиниці *спересердя – несамохіть* зближуються значеннями у контексті через поступ прихованої семи 'несвідомий вчинок'. Як видно, зроблене у пориві гніву, зазвичай, є мимовільною, підсвідомою, не з власної волі вчиненою дією, якою за певних умов, відчуваючи роздратування, керує злість;

4. Мету: *напоказ – публічно*: *Останнім зусиллям волі він підпихає засльозені повіки вгору, майже як то сірниками роблять енкаведисти вбитим повстанцям, коли виставляють їхні понівечені тіла **напоказ публічно** на майданах* [6, с. 129]. У Словнику української мови лексема *напоказ* – "щоб побачили, звернули увагу, оглянули інші; для створення враження" [5, с. 865] у первинному значенні вже фіксує архісему 'дія, вчинена з певною метою'. Лексична одиниця *публічно*, що утворилася від прикметника з первинним значенням "який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний" [5, с. 1432] актуалізує інтегральну сему 'дія, вчинена з певною метою', тим самим у зв'язку з мікроконтекстом *виставляти на майданах понівечені тіла* розвиває нове переносне значення. Виділені слова отримали спільну семантику також через поступ прихованої семи 'привселюдність дії', адже вчинок, описаний у контексті художнього дискурсу, виконується з метою звернення уваги, створення враження, оприлюднення, потрясіння широкого кола людей;

5. Міру ступеня: *зовсім – аніскілечки*: *А я й не жартувала **зовсім, аніскілечки*** [6, с. 328]. Виділені слова, з одного боку, вказують на міру дії, а, з іншого, виражають підсилене заперечення. Синонімізація прислівника *зовсім* і просторічного слова *аніскілечки* у наведеному контексті очевидна, адже слова мають спільну семантику

“означення неповної міри”, що постало через наявну у структурі лексичних одиниць архісему ‘міра чого-небудь’;

6. Спосіб дії: ніжно – м’яко – інтимно: **Ніжніше**, підказує хтось ізбоку, – **м’якше, інтимніше**, менше металу в голосі... [6, с. 329]. За Словником української мови *ніжний* – присл. від “який виражає любов, ласку; сповнений любов’ю, ласкою” [5, с. 801], *м’який* – присл. від “який виражає доброту, ласку, ніжність” [5, с. 705], *інтимний* – присл. від “який стосується почуття кохання; сердечний, любовний” [5, с. 612]. Наведені лексичні одиниці вказують у мікроконтексті на спосіб виконання дії. Через поступ інтегральної семи ‘ніжне почуття’ набувають синонімічного значення “дія, що вчиняється з ласкою і любов’ю”.

Отже, синоніміка сучасної жіночої прози на прикладі функційно-семантичної групи ‘стан’ засвідчує новий тип системних відношень. Такі функційно-семантичні групи можна упорядкувати з лексичних одиниць, що мають спільну частиномовну приналежність, розвинули спільні компоненти у структурі своїх значень, відтак у контексті художнього дискурсу вступили у синонімічні відношення. Проблему оформлення функційно-семантичних груп контекстних синонімів, апробовану нами на матеріалі сучасної жіночої прози, можна вважати частково розв’язаною, однак таке актуальне питання потребує ретельнішого аналізу більшої кількості контекстно близьких значеннями слів, що дозволить виявити нові функційно-семантичні групи.

Література:

1. Бабенко, Л. Г. (1985). *Функционально-семантический класс глаголов эмоциональной деятельности. Лексико-семантические группы современного русского языка*, 12, 41-48.
2. Семак, Л. А. (2017). *Контекстна синоніміка як лексична підсистема. Міжнародний науковий журнал “Науковий огляд”, 35, <<https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1150>>. (2019, квітень, 15).*
3. Тараненко, К. В. (2014). *Асоціативний експеримент як метод дослідження прагматики антонімії української мови. Дослідження з лексикології і граматики української мови*, 15, 79-87, <https://scholar.google.rucitation_for_view%3D-180.pdf> (2019, квітень, 15).
4. Дашвар, Л. (2013). *На запах м’яса. Київ: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля».*
5. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (2007). За ред. В. Т. Бусел. Київ, Перун.*
6. Забужко, О. (2009). *Музей покинутих секретів. Київ, Факт.*
7. Матіос, М. (2011). *Чотири пори життя. Львів, Піраміда.*

8. Гримич, М. (2010). *Second life (Друге життя)*. Київ, Дуліби.

References:

1. Babenko, L. G. (1985). *Funkcionalno-semanticheskij klass glagolov emocionalnoj deyatel'nosti. Leksiko-semanticheskie gruppy sovremennogo russkogo yazyka* [Leksiko-semanticheskie gruppy sovremennogo russkogo yazyka], 12, 41-48.
2. Semak, L. A. (2017). *Kontekstna sinonimika yak leksychna pidsystema. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Naukovyi ohliad"* [Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Naukovyi ohliad"], 35, <<https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1150>>. (2019, kviten, 15).
3. Taranenko, K. V. (2014). *Asotsiatyvnyi eksperyment yak metod doslidzhennia prahmatyky antonimii ukrainskoi movy. Doslidzhennia z leksykologhii i hramatyky ukrainskoi movy* [Doslidzhennia z leksykologhii i hramatyky ukrainskoi movy], 15, 79-87, <https://scholar.google.rucitation_for_view%3D-180.pdf> (2019, kviten, 15).
4. Dashvar, L. (2013). *Na zapakh miasa* [Na zapakh miasa]. Kyiv, Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia».
5. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy]. (2007). Za red. V. T. Busel. Kyiv, Perun.
6. Zabuzhko, O. (2009). *Muzei pokynutykh sekretiv* [Muzei pokynutykh sekretiv]. Kyiv, Fakt.
7. Matios, M. (2011). *Chotyry pory zhyttia* [Chotyry pory zhyttia]. Lviv, Piramida.
8. Hrymych, M. (2010). *Second life (Druhe zhyttia)* [Second life (Druhe zhyttia)]. Kyiv, Duliby.